

## NUTQ NUQSONLARINING KELIB CHIQISH SABABLARI VA NUTQ NUQSONIGA EGA BO'LGAN BOLALARNING IJTIMOY MOSLASHUVI

Olimjoniva Madina  
Shokirova Gulshoda

Amaliy psixologiya yo'nalishi 3-bosqich talabalari  
<https://doi.org/10.5281/zenodo.11170696>

**Annotatsiya:** Ushbu maqolada nutq nuqsonlarining kelib chiqish sabablari va nutq nuqsoniga ega bo'lgan bolalarning ijtimoiy moslashuvi haqida ma'lumotlar berilgan. Har bir inson nuqson kamchiliklariga qaramay jamiyatda o'z o'rniga ega bo'lishga to'laqonli haqqi bor. Ushbu masalalarni maqolamizda keraklicha yoritishga imkon darajasida harakat qilganmiz.

**Kalit so'zlar:** Nutq, ta'lim-tarbiya, ijtimoiylashuv, tibbiy, logoped.

«Ta'lim to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining 22-, 23- va 24-moddalarida, jumladan, jismoniy yoki psixik rivojlanishida kamchiliklari bo'lgan, shuningdek, uzoq muddat davolanishga ehtiyoj sezgan bolalar va o'smirlarga ta'lim-tarbiya berish, ularni davolash uchun maxsus ta'lim muassasalari tashkil etiladi, deb belgilab qo'yilgan.

Bu nutq nuqsoniga ega bo'lgan bolalar uchun ham taalluqlidir. Bunday bolalar tibbiy-ijtimoiy yordam olish huquqiga ega bo'lib, bu profilaktika, davolash-tashxis qo'yish, abilitatsiya va rehabilitatsiya, sanatoriya-kurort, protez-ortopediya yordamini, harakatlanish vositalari bilan imtiyozli shartlarda ta'minlanishni va boshqa yordam turlarini o'z ichiga oladi.

Bu masalaga o'tishdan oldin, nutq nuqsonlarining yuzaga kelish sabablariga qisqacha to'xtalib o'tamiz.

Bolalarda nutq buzilishini yuzaga keltiruvchi sabablarga tashqi (ekzogen) va ichki (endogen) omillar, shuningdek, atrof-muhitning tashqi sharoitlari kiradi. Nutq nuqsonlarining turli sabablarini aniqlashga evolutsion-dinamik yondashiladi. Bu nuqsonning yuzaga kelish jarayonini tahlil qilishdan, nuqsonli rivojlanishning umumiy qonuniyatlarini hisobga olishni talab qiladi (Abu Ali ibn Sino, I.M.Sechenov, L.V. Vigotskiy).

Bolalardagi nutqiy nuqsonlarning asosiy sabablarini uch guruhga ajratish mumkin.

1. Ekologik sabablar: ichki va tashqi radiatsiya; qishloq xo'jaligida qo'llanadigan pestitsidlar va gerbitsidlar; avtotransportdan chiqadigan gazlar; harbiy poligonning zararli ta'sirlari; oziq-ovqat va suv ta'minotining sifatsizligi.

2. Tibbiy-ijtimoiy sabablar: er-xotin qarindoshchiligi; ota-onaning rivojlanishidagi orqada qolishlar; jarohatlar (jismoniy va ruhiy); ota-onalarning surunkali kasalliklari; zararli odatlar (ichkilikbozlik, nashavandlik, toksomoniya, kashandalik); onaning surunkali og'ir anamnezi; oilani noto'g'ri rejalashtirish, abortlar, onaning ginekologik kasalliklari, erta va kech tug'ruqlar (birinchi homilaning 16 yoshdan oldin va 40 yoshdan keyin bo'lishi); tug'ruqdan oldingi jarohatlar; bolalarda somatik kasalliklar; bakterial-virusli infeksiyalar; ona va bolaning to'liq oziqlanmasligi; oilaga tibbiy tashxis va korreksion yordamning o'z vaqtida berilmasligi.

3. Psixik-ijtimoiy sabablar: ommaviy va majmualiy deprivatsiya; ota-onalar tomonidan diqqat-e'tiborning sustligi; bolalarga nisbatan qattiqqo'llik; oila va aholi intellektual saviyasining pastligi; oilaning to'liqsizligi; fojiali vaziyat (ekologik, ijtimoiy, iqtisodiy); ruhiy-pedagogik tashxis va korreksiyaning sifati, hajmi va hozirgi zamon talablariga javob bermasligi.

Embrion rivojlanish davridagi turli xil patologiyalar:

— homiladorlik vaqtidagi toksikozlar, virusli va endokrin kasalliklar, jarohatlar, onaning rezus-faktorga mos kelmasligi;

— tugʻruq vaqtidagi shikastlanish va asfiksiya;

— bola rivojlanishining birinchi yilidagi bosh miya kasalliklari (meningit, ensofalit);

— miyaning chayqalishi bilan birga sodir boʻladigan bosh miya jarohatlari;

— nasliy omillar. Bunday hollarda nutq buzilishlari umumiy nerv tizim buzilishlarining bir qismini tashkil etib, intellektual va harakat kamchiliklari bilan birga kuzatiladi;

— ijtimoiy sharoitning yomonligi. Bu holat pedagogik qarovsizlikka, vegetativ disfunktsiyaga, emotsional-irodaviy muhitning buzilishlariga va nutqning rivojlanmay qolishiga sabab boiadi. Barcha nutq buzilishlari kelib chiqishiga koʻra ikki guruhga bolinadi:

1. Organik xarakterdagi nutq buzilishlari.

2. Funksional xarakterdagi nutq buzilishlari.

Organik nutq buzilishlari oʻz navbatida maʼlum nutq organi joʻyining zararlanishiga koʻra markaziy va periferik xarakterda boiadi.

Markaziy buzilishlar: markaziy nerv tizimidagi u yoki bu qismlarning buzilishi, zararlanishi natijasida kelib chiqadi.

Markaziy xarakterdagi organik nutq buzilishlariga: alaliya, afaziya, dizartriya kabi nutq kamchiliklari kiradi.

Periferik buzilishlar: artikulatsion apparatning notoʻgʻri tuzilishi yoki buzilishi va periferik nerv artikulatsion organlar inervatsiyasining buzilishidan kelib chiqadi. Periferik xarakterdagi organik nutq buzilishlariga: rinolaliya, prognatiya, progeniya kiradi.

Funksional buzilishlar. Bunda nutq jarayonida ishtirok etadigan aʼzolar tuzilishida hech qanday oʻzgarishlar bolmaydi. Funksional xarakterdagi nutq buzilishlariga — dislaliya, duduqlanish kabi nutq nuqsonlari kiradi.

Nutqda nuqsoni boʻlgan bolani chuqur psixologik-pedagogik oʻrganish tashxis natijalari asosida tuzatish dasturini ishlab chiqishga qaratilgan. Bu, asosan, taʼlim va baʼzan maslahat muassasalarida oʻrganish uchun vaqt talab etadi. Bunday tadqiqotning oʻziga xos vazifalari koʻp qirrali va turli yosh guruhlari uchun oʻziga xosdir. Ular orasida:

- Bolaning individual psixologik-pedagogik xususiyatlarini aniqlash;
- individual rivojlanish va taʼlim tuzatish dasturini ishlab chiqish;
- oiladagi ichki munosabatlarni oʻrganish va tarbiya sharoitlarini aniqlash;
- Qiyin taʼlim sharoitida yordam.

Mutaxassislar tomonidan u yoki bu funktsiya yetishmagan yoki rivojlanmagan hollarda samarali tavsiyalar beriladi, lekin boladagi ijobiy xususiyatlarni, ayniqsa, bolaning shaxsiyati, yaʼni tasavvuri, nutqi, ijtimoiy va shaxsiy muammolarini aniqlash borasidagi ishlar yetarli darajada rivojlanmagan. Biroq, samarali tuzatish-pedagogik jarayon nafaqat salbiy omillarga, balki birinchi navbatda bolaning individual psixologik va pedagogik imkoniyatlarini aniqlashga qaratilgan. Shunday qilib, rivojlanishida nuqsoni boʻlgan bolaning psixologik pedagogik diagnostikasining muhim vazifalari quyidagilardan iborat: bolalarda rivojlanish nuqsonlarini erta aniqlash ; nuqsonning sababi va xususiyatini aniqlash; -bolaning pedagogik

yo'nalishini aniqlash; rivojlanishda nuqsoni bo'lgan bolangizning individual psixologik xususiyatlarini aniqlash; ta'lim va rivojlanish dasturlarini ishlab chiqish.

Rivojlanishda kamchiliklar boigan bolalarni erta aniqlash va logopedik yordam berish nutq kamchiliklarining oldini olish va maktabga nutqiy jihatdan tayyorlashdir. Nutqiy rivojlanishdagi nuqsonlarning oldini olishda tugllish vaqtida shikastlangan bolalarning dispanserizatsiyasi muhim rol o'ynaydi.

Shunday qilib, maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq buzilishlarining yuzaga kelishida ekzogen-organik omilning rolini baholashda jarohatning vaqti, xarakteri va joylashishini, bola nerv tizimining moslashuvchanligini, shuningdek, miya jarohatlangan paytda nutq funksiyasining shakllanganlik darajasini hisobga olish zarur.

Nutq nuqsoniga ega bolalarning ijtimoiy moslashuvi masalalari nutq buzilganda, ayniqsa, nutqning to'liq rivojlanmasligi kamchiligida bolalarni maxsus o'qitmay turib butun til sistemalarining shakllanishi juda qiyin va umuman mumkin emas. Nutqi to'liq rivojlanmagan bolalar guruhlarida o'qitishdan maqsad nutqdagi kamchilikni va rivojlanmaslik natijasida kelib chiqqan ikkilamchi alomatlarini yo'qotishdan iborat. Nutqni tuzatish, bolalarni tarbiyalash va o'qitish ishlarini logoped, psixolog, tarbiyachi, musiqa rahbari bolaning ota-onasi bilan uzviy muloqotda amalga oshiradi.

Maxsus maktabgacha tarbiya bolalar muassasalari quyidagi vazifalarni hal qilishlari lozim:

- maxsus izchil ta'lim va tarbiyaga jalb qilingan bolalarni chuqur o'rganish jarayonida ularga birlamchi diagnoz qo'yish;
- pedagogik shart-sharoit yaratib berish va tarbiyaga kompleks yondashish tufayli bolalarga bir xil imkoniyat yaratish hisobiga ularning har tomonlama rivojlanishini ta'minlash;
- nutqning buzilishi xarakteri va kamchilikning qandayligini hisobga olib tuzatish
- pedagogik, tarbiya ishlarini izchil amalga oshirish, bolalarni maktabda o'qitishga tayyorlash;
- maktabgacha yoshdagi bolalarning ruhiy-jismoniy imkoniyatlarini va ruhiy funksiyalarining shakllanishidagi sezgirlik davrlarini hisobga olish;
- kamchilikning qandayligini, qachon paydo bo'lganligini, bolalarning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olib, umumiy rivojlanish ishlarini tuzatish, tarbiyalash ishlari bilan uyg'unlashtirish;
- bolalarning o'sishini muttasil o'rganish va maqsadli pedagogik ta'sir natijasida paydo bo'ladigan yangi ruhiy o'zgarishlarini aniqlash va korreksiyalash;
- har qaysi yosh guruhida ta'limni bir xillashtirish uchun sharoit yaratish;
- didaktik qoidalarga rioya qilishda maktab bilan izchil aloqani ta'minlash: har bir navbatdagi yosh bosqichda talablarni kuchaytirib yubormaslik;
- maktabgacha yoshdagi bolalarni o'qitish va tarbiyalashga faollik bilan yondashish, bu esa bolalar faoliyatidagi yetakchi omillar maromidagi tarbiya-ta'lim va (o'yinlar, rasmlar va chizmalar chizish, mehnat, o'quv faoliyatining oddiy xillari) tuzatish-tiklash ishlarining barcha turlarini o'tkazishni taqozo qiladi;
- nutqni rivojlantirishga nutq faoliyatining turli xillarini shakllantiradigan omil deb qarash lozim.

Nutqni tuzatishga qaratilgan ta'lim-tarbiya ishlarining samaradorligi bolalarning bog'chada bo'lish vaqtlarini aniq rejalashtirish, kun mobaynida oltkaziladigan tadbirlarni to'g'ri taqsimlash, mutaxassislarning ishlarini bir-biriga to'g'ri muvofiqlashtirish bilan belgilanadi. Bolaning ijtimoiy moslashuvi yuqoridagi ishlarining to'g'ri tashkil etilishi va samaradorligiga bog'liq.

**Xulosa:** Bu kamchiliklar asosan ikki yo'nalish, tibbiy yoki logopedik yo'nalishlar asosida bartaraf etiladi. Lekin shu bilan birga bu davrda psixologning faoliyati muhim rol o'ynaydi. Chunki bu bemor o'z nutqidan uyaladi, tushkunlikka tushadi, diqqat, xotira, mantiqiy tafakkur, idrok, hissiy iroda sohalarida kamchiliklar kuzatiladi. Psixolog bunday bemorlar bilan ko'proq suhbatlar o'tkazishi, treninglar, rag'batlantirish ishlari olib borishi kerak. Bolalarda nutq kamchiliklarini barvaqt aniqlash, ularni maxsus ta'limga jalb etish, har tomonlama rivojlantirish, insonparvarlik, fidoyilik ruhida tarbiyalash, o'qitish, kasbga yo'naltirish, sog'lomlashtirish, hayotga tayyorlash va normal rivojlangan insonlar jamiyatiga moslashtirish amaliy logopediyaning vazifalariga kiradi.

### References:

1. Yangi ta'lim to'g'risidagi qonun .2020y
2. Ayupova M.Yu. Logopediya. O'zbekiston faylasuflar Milliy jamiyati. T.: 2007 y.
3. Belova N.I. Spetsialnaya doshkolnaya surdopedagogika. M. 1985 g.
4. Ermakov V.P, Yakunin G.A. Osnovoi tiflopedagogiki Moskva:Vlados 2000g.
5. Ignateva S.A. Blinkov Yu.A. Logopedicheskaya reabilitatsiya detey s otkloneniyami v razvitii. Moskva: «Vlados». 2004 g.
6. Mo'minova L.R., Ayupova M.Yu. Logopediya. O'qituvchi nashriyoti. Toshkent 1993.

INNOVATIVE  
ACADEMY